

עיונים לפרשת מקץ עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

האם להאמין לחלומות? הרב אלישיב רבהון

בעל שו"ת שיבת ציון⁵ הביא את דברי התשב"ץ, והוסיף עליהם תירוץ בכיוון דומה: רוב החלומות אינם אמיתיים, ולכן אם החלום מדבר על איסורי התורה, עלינו לדון בו כמו בכל הכללים הרגילים של ההלכה: במקומות שבהם לא חוששים למיעוט אין להתייחס לחלום, ובמקומות שחוששים למיעוט יש להחמיר. ולכן אם תוכן החלום מזהיר את האדם מפני סכנה כלשהי - יש להחמיר ולחשוש אפילו לחשש רחוק, כמו שנוהגים בכל מצב של חשש סכנה.

הסבר שני - האם זה חלום על העבר או חלום על העתיד

השיבת ציון הוסיף ביאור משלו לשאלה זו. בפתיחת דבריו הוא כתב: "עניני החלומות הם דברים מכוסים וסתומים וסיבתם נעלם מעיני בשר ודם". כלומר יש בחלומות דברים שמופלאים מהבנתנו. כאשר החלום מורה על דבר שעתיד להיות, ישנו סיכוי שזהו חלום של נבואה והוא אמיתי, ועל-כן יש לחוש למה שראינו בחלום ולפעול בהתאם לכך.

אולם אם החלום מורה על דבר שהיה בעבר, זהו סימן לכך שהחלום אינו קשור לנבואה, שעניינה להורות על דבר שעתיד להיות, ולכן אין לחוש לו.

הסבר שלישי - מי חולם החלום

נחזור להתבונן בחלום פרעה.

מצאנו בחז"ל התייחסות לניסיונות חכמי מצרים לפתור את חלומותיו של פרעה, וכך מופיע במדרש⁶: "שבע פרות הטובות שבע בנות אתה מוליד, שבע פרות הרעות שבע בנות אתה קובר, וכן אמרו שבע שבלים הטובות שבע מלכיות אתה מכבש, שבע שבלים הרעות שבע אפרכיות מורדות בך".

אף-על-פי שפרעה קרא לכל חרטומי מצרים וחכמיה, הוא לא קיבל אף אחד מהפתרונות שהם הציעו לו. יש להבין, מדוע הוא לא קיבל את פתרונותיהם?

רש"י כתב על זה⁷ ש"לא היה קולן נכנס באוזניו ולא היה לו קורת רוח בפתרונו", וביאר השפתי חכמים⁸: "שחלומות המלכים אינם דברים פריטיים רק דברים כוללים כל מלכותו, או כל העולם

פרשתנו מתארת את חלומותיו של פרעה שפתר יוסף, ופתרונום איפשר לפרעה להתכונן לשבע שנות הרעב במצרים.

כאשר אנו מתבוננים בשאלת היחס לחלומות - האם יש להתייחס אליהם כאל דבר אמיתי או כאל סתם דמיון - עולים לנגד עינינו דברי הרמב"ם, שכתב: "אמרו חכמים דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין"¹.

על-כן יש לשאול: כיצד ייתכן שפרעה התייחס לחלומותיו כאל דבר ממשי, ומדוע יוסף הצדיק נתן לחלום משקל, ולא פטר את פרעה באמירה שאין בחלומות ממש?

הסבר ראשון - יש להתייחס לנושא שעליו מדבר החלום

מצאנו מקורות שכביכול סותרים זה את זה בעניין תוקפם של החלומות. הרמב"ם פסק בהלכות תלמוד תורה²: "מי שנידוהו בחלום אפילו ידע מי נידוהו צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנידויו[...]"³. אם כן, הרמב"ם עצמו התייחס לחלום כאל דבר בעל משמעות, עד כדי כך שאם נידו אדם בחלום עליו להתיר זאת. כיצד הדברים מתיישבים עם דברי הרמב"ם, ש"חלומות לא מעלין ולא מורידין"?

מקור מפורש לשאלה זו מובא בגמרא³: "רבא רמי: כתיב 'בחלום אדבר בו', וכתוב 'חלמות השוא ידברו' - לא קשיא, כאן - על ידי מלאך, כאן - על ידי שד".

רבא מציג סתירה בין הפסוקים: מצד אחד כתוב שהקב"ה מדבר אל הנביאים בחלום, ומצד שני כתוב שחלומות הם דבר שווא. הוא מתרץ את הסתירה ואומר שתלוי מהו המקור של החלום: אם החלום הגיע ממלאך - זהו חלום אמיתי, אם הוא הגיע משד - החלום אינו אמיתי.

לפי זאת מסביר התשב"ץ⁴ שישנם שני סוגי חלומות - חלום אמיתי וחלום שווא. כאשר מגיע לאדם חלום, והוא אינו יודע מהו המקור שלו, יש להתייחס אליו כאל ספק. ולכן בדיני ממונות - אין להתחשב בחלום, כי לא מוציאים מאדם כסף מחמת ספק. אולם בנושא איסור והיתר - יש לחשוש לחלום כמו בספק איסור.

1. רמב"ם הלכות זכיה ומתנה, פרק י, ז. מקורו מהגמרא סנהדרין, דף ל.

2. רמב"ם הלכות תלמוד תורה, פרק ז, הלכה יב.

3. תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף נה, עמוד ב.

4. שו"ת תשב"ץ, חלק ב, סימן קכח.

5. סימן נב.

6. בראשית רבה (וילנא), פרשת מקץ, פרשה פט, אות ו.

7. ביאור רש"י על התורה, פרק מא, ח.

8. שם, אות נ.

כחלומותיו של נבוכדנצר, לכך לא היה לו קורת רוח".

על-פי דברי השפתי חכמים, פרעה ידע שמשום שאינו אדם פרטי, אלא מלך, החלום שלו בא ללמד משהו משמעותי עבור כל המדינה, ועל כן הוא לא רצה לקבל את הסברם של חכמי מצרים. עדיין יש להבין, מנין לו שהחלום מורה על עניין אמיתי? כדי להסביר את הדברים, נביא את שיטתו העקרונית של הרמב"ם בעניין השגחת ה' על הבריאה.

כפתיחה לשיטתו, מבאר הרמב"ם⁹ כי ישנו מספר גישות בקרב בני האדם אודות השגחת הבורא על הבריאה: יש הטוענים כי חס ושלום כל מה שבעולם הוא מקרי ואין בו שום דבר מכוון. יש הטוענים כי השגחת הבורא היא רק על חלקים מהבריאה. ויש הטוענים כי השגחת הבורא חזקה כל-כך, עד כי אין לאדם אחריות על מעשיו, כיוון שכולם מוכתבים בהשגחת הבורא.

לאחר פירוט הגישות השונות, מבאר הרמב"ם מהי ההשגחה לפי התורה, ואומר שלכל אדם יש בחירה חופשית ואחריות מלאה על כל מעשיו. השגחת הבורא היא על כל אדם ואדם, בשונה מבעלי

החיים אשר עליהם אין השגחה על כל חיה בנפרד אלא על מין בעלי החיים בכללו - שכלל המין יתקיים ויהא לו כל צורכו. מדבריו עולה עיקרון: כמה שדבר כללי יותר, נמצאת בו יותר השגחת ה', אולם כאשר מדובר על דברים פרטיים בבריאה, שם אין השגחה פרטית מכוונת¹⁰.

כעת אפשר לבאר מדוע התייחס פרעה בחשיבות לחלומותיו. כיוון שהיה מלך על אומה שלמה, מצרים, הוא הכיר וידע שיש לו תפקיד חשוב וכללי בקיום כל העם שלו. ולכן, אם הוא רואה משהו בחלום, יש להתייחס אליו בכובד ראש, כי מדובר בהשגחה על עם שלם. בנוסף לזה, הוא ידע כי לא ייתכן שפתרון החלום יהיה משהו נקודתי שקשור לחיים האישיים שלו, שהרי החשיבות שלו היא מצד היותו מלך של עם ולא אדם פרטי.

לסיכום, ראינו התייחסויות ומקורות שונים מתי יש להתייחס לחלומות ומתי יש להתעלם מהם.

נסיים בדברי הנביא על חלום שלו אנו מצפים כבר שנים שיתקיים בשלמות: "בשוב ה' שיבת ציון היינו כחולמים"¹¹.

9. מורה נבוכים חלק ג, פרקים יז-יח.

10. חוץ מאשר אצל בני האדם, אצל ישראל ישנה השגחה פרטית יותר על כל אדם

11. תהלים פרק קכו, א.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים חינוך הקטן למצוות נר חנוכה

בהדלקה", ולא הזכיר שיש עניין של חינוך בקטן בנר חנוכה.

אך נראה שהרמב"ם לא כתב כדברי השולחן ערוך, כי דרכו להביא בעיקר מה שכתוב בגמרא בפירוש. בגמרא⁶ כתוב במפורש שיש עניין לחנך את הקטנים בקריאת המגילה, אך לא מוזכר כך במפורש לעניין נר חנוכה. עוד אפשר להסביר שכיוון שאין זו מציאות שכיחה, שקטן שיש לו אבא יגור בבית בפני עצמו⁷, לא התייחס הרמב"ם למקרה זה בספרו.

ישנה הוכחה, לכאורה, לכך שהרמב"ם לא סובר כדעת השולחן ערוך: בדבריו בהלכות נחלות כתב⁸: "האפוטרופין עושין לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר ספר תורה ותפילין ומזוזות ומגילה, כללו של דבר כל מצות עשה שיש להם קצבה בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים, עושין להם אף על פי שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצוות אלא כדי לחנכן".

כל המצוות המוזכרות בדיון זה כתובות בגמרא⁹, ונר חנוכה לא הוזכר בה. משמע אם כן מהגמרא, ומהרמב"ם שהעתיק אותה, שאין חיוב חינוך במצווה זו. אך גם הוכחה זו יש לדחות, ולומר שמשום שאין הדבר מצוי שילד קטן יגור בבית בפני עצמו לא הוזכרה מצווה זו ברשימת המצוות שיש לחנך לקיומן, לא בגמרא ולא בדברי הרמב"ם.

כותב השולחן ערוך¹: "קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק". דין זה מעורר שאלה - שהרי לדעת השולחן ערוך רק בעל הבית מדליק נרות חנוכה. וכך גם כתב הרמב"ם²:

מנהג פשוט בכל ערינו בספרד שיהיו כל אנשי הבית מדליקין נר אחד בלילה הראשון ומוסיפין והולכין נר בכל לילה ולילה עד שנמצא מדליק בליל שמיני שמונה נרות בין שהיו אנשי הבית מרובים בין שהיה אדם אחד.

אם כן, איך יכולה להיות מציאות שכזו, שקטן יהיה חייב בהדלקת נר חנוכה?

המגן אברהם³ מסביר שהשולחן ערוך מדבר על מקרה שבו יש לקטן בית פרטי, והוא גר בו לבדו - כיוון שאין אדם מבוגר בביתו שיכול להדליק, אביו חייב לחנכו למצוות נר חנוכה של 'איש וביתו', ולתת לו להדליק נר חנוכה.

האם הרמב"ם מסכים שבמקרה זה אכן חייב האב לחנך את בנו למצוות ההדלקה? בהלכות מגילה כתב הרמב"ם⁴: "קריאת המגילה בזמנה מצות עשה מדברי סופרים[...] והכל חייבים בקריאתה[...] ומחנכין את הקטנים לקרותה", ולעומת זאת בהלכות חנוכה לא כתב הרמב"ם כן, אלא כתב⁵: "נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי לא עשה כלום עד שידליקנו מי שהוא חייב

7. השולחן ערוך בוודאי מתכוון לכך שהקטן גר בבית נפרד ממש. אי אפשר להסביר שהמגן אברהם, בפירושו על דברי השולחן ערוך, מתכוון לבאר שמדובר בקטן שגר עם אביו, אלא שיש לו פתח בפני עצמו - שהרי אז לא היה החיוב משום חינוך, אלא כדי למנוע חשד על בני הבית, שעלולים לחשוב שהם לא הדליקו נר חנוכה. (עניין ברמב"ם, הלכות חנוכה, פרק ד, הלכה ז).

8. פרק יא, הלכה י.

9. גיטין נב, עמוד א.

1. סימן תרעז, סעיף ב.

2. חנוכה, פרק ד, הלכה ג.

3. שם, ס"ק ח.

4. פרק א, הלכה א.

5. שם, פרק ד, הלכה ט.

6. עיין מגילה, דף יט, עמוד ב. (על-פי המגיד משנה, פרק א, הלכה א).